

מפעלו ההיסטוריוגרפי של אברהם שליט ז"ל

אוריאל רפפורט

מותו של אברהם שליט (ביום כ"ח באב תשל"ט), והוא כבן שמונים שנה, סיים את מהלך-חיי ואת עבודתו המדעית של אחד מבכירי ההיסטוריונים של תולדות ישראל בתקופה ההלניסטית-הרומית ומעמודי-התווך של ההיסטוריוגרפיה העברית בארץ-ישראל ובמדינת-ישראל בחמישים השנים האחרונות!

מפעלו ההיסטוריוגרפי של אברהם שליט ממוקד היה בתקופת בית שני ונשא חותם של אחידות בזיקתו אל המקורות היווניים והלא-טיניים, בגישתו הפילולוגית אליהם ובתפיסתו המיוחדת את התרבות הלא-יהודית מכאן והיהודית מכאן ברבים ממחקריו. אולם בתוך תחום זה עצמו היה מפעלו ההיסטוריוגרפי

מגוון. מחקריו עוסקים בפרשיות היסטוריות החל מימי שלטון פרס ועד המאה הב' לספירה, ונוסף על אלה היה זה שליט שנתן לנו את ספר 'קדמוניות היהודים' של יוסף בן-מתתיהו בלבוש עברי מהוקצע ומדויק. בתרגום זה פתח לרווחה גם לפני התלמיד והקורא העברי מן השורה את החיבור החשוב ביותר לתולדות עמנו בתקופת בית שני, שהיה נעול לפנינו עד אז. להלן נסקור את פירות מחקריו ועבודתו של אברהם שליט, על-פי הקווים הכלליים שהתוונו לעיל, בצורה מפורטת יותר, אם כלי ניסיון למצותם.

יוסף בן-מתתיהו

שני מחקריו הראשונים של שליט, כמו גם חיבורו לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, שנשלם בווינה בשנת 1925, רומזים כבר על כיווני עבודתו המחקרית במלוא-היקפה. בשנת 1933 ראה אור מאמר מקיף שלו על 'יוספוס ויוסטוס' בגרמנית ומאמר בעברית שבו עסק בשאלת זמן חיבורו של

1 מידע על תולדות-חיייו של א' שליט יבוא במאמר הערכה מאת מנחם שטרן, שיראה אור בספר זכרון לא' שליט, בעריכת א' אופנהיימר, א' רפפורט ומ' שטרן, הוצאת יד יצחק בן-צבי, ירושלים [בדפוס].

'חיי יוסף'.² בשני מאמרים אלה דן שליט באותו היסטוריון עתיק, יוסף בן-מתתיהו, שסביב ספריו הוא טווה בהמשך דרכו את מחקריו והוא שהעסיקו מצדדים שונים עד שנותיו האחרונות.³ שליט הביא עמו אל מלאכת מחקר בתולדות ישראל מטען עשיר ומיומנות מרשימה מתחום הפילולוגיה הקלאסית במיטבה, כפי שהתגבשה באירופה בכלל ובגרמניה בפרט במרוצת המאה הי"ט וכפי שהכירה בתקופה שלאחר מלחמת-העולם הראשונה, שבה עשה את לימודיו באוניברסיטה של וינה. ידע וגישה אלה עמדו לו לאורך כל התמודדותו עם כתבי יוסף בן-מתתיהו, התמודדות של חוקר, מתרגם ומפרש.

רבים מחקריו של שליט שעניינם יוסף בן-מתתיהו.⁴ כדוגמה לגישתו הפילולוגית בחקר יוסף בן-מתתיהו נציין כאן את מאמרו על 'המקור הארמי שבקדמוניות היהודים'.⁵ בחיבור זה העלה שליט סברה כי סיפוריו של יוסף בן-מתתיהו ב'קדמוניות' על מעשיהם של חסינאי וחנילאי (שם, יח, 310-379) ועל פרשת התגיירותה של שושלת-המלכות של מדינת חדייב שבמיסופוטמיה (שם, כ, 17-96), שאובים שניהם מחיבור שנכתב במקורו בלשון הארמית. לא נתאר כאן את טיעונו של שליט כדי לאשש סברה מעניינת זו, אולם הטענה העיקרית שממנה נובעת הצעתו היא ניסיון נועז לפצח מלה בטקסט של אותו סיפור (קדמוניות, יח, 343), שהיתה מכשול לחוקרים רבים. שליט ניסה להראות כי ברקע הטקסט היווני המשובש וחסר המובן שב'קדמוניות' עמד מונח ארמי ('גברא קטילא' – איש הרוג, כלומר, בן-מוות), ומכאן נקודת-מוצא לטיעונו כי המקור הראשון לסיפור זה (על חסינאי וחנילאי) ולחברו (על התגיירות בית-המלכות של חדייב) הוא בחיבור ארמי וזוקא. סברה מאלפת זו, אשר חשיבותה רבה לחקר מקורותיו של חיבור ה'קדמוניות' של יוסף בן-מתתיהו, היא פרי מחקר אפור ומתיש לכאורה, של חיטוט בחילופי-הנוסח של כתבי-היד העתיקים שגרסותיהם השונות מבצבצות מבין השיטין של הערות-השוליים של ההוצאות המדעיות. אולם לא שליט, הפילולוג הקלאסי, יירתע מהן, וההיסטוריון שבו פתח לפנינו מתוך צירופי האותיות היבשים כביכול פתח לחדור אל נככי מקורותיו של יוסף בן-מתתיהו ואל הבנה טובה יותר של סיפוריו ושל המידע הגלום בהם.

אך שעה שעומדים אנו בחקר יוסף בן-מתתיהו של אברהם שליט, ראוי גם ראוי לתת את הדעת לתרגום העברי של 'קדמוניות היהודים', פרי-עטו.⁶ תרגום זה, מלאכת שנים רבות של התמודדות עם הטקסט היווני ובעיותיו והרקתו אל כלי חדש, ללשון העברית, הוא הישג חשוב לעצמו. לבד ממה

2 עבודתו לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, בהדרכת אדולף וילהלם. היתה: *Die Vita des Flavius Josephus—Eine historisch-kritische Untersuchung*, Vienna 1925. המאמרים המצוינים כאן הם: 'Josephus und Justus', *Klio*, XXVI (1933), pp. 67-95; 'אימתי כתב יוסף בן מתתיהו את ספר חייו? מאסף ציון, ה (תרצ"ג), עמ' קפד-קצו.

3 כגון במאמרו: 'נבואותיהם של יוסף בן מתתיהו ורבן יוחנן בן זכאי על עליית אספסיאנוס לשלטון', ספר היובל לכבוד שלום בארון, ג (החלק העברי), ירושלים תשל"ה, עמ' שצז-תלב; והשווה גם מה שהופיע בגרמנית בסדרה: *Aufstieg und Niedergang des römischen Welt*, Berlin & New York 1975, II, pt. 2, pp. 208-327.

4 רשימת כל עבודותיו של אברהם שליט, שקובצה על-ידי רעייתו הרסה, תראה אור בספר הזכרון לא' שליט (לעיל, הערה 1).

5 'Evidence of an Aramiac Source in Josephus' *Antiquities of the Jews*, *Annual of the Swedish Theological Institute*, IV (1965), pp. 163-188.

6 תרגום זה של כל עשרים ספרי 'קדמוניות היהודים' הופיע בשלושה כרכים: כרך ראשון (ירושלים 1944) כולל מבוא מפורט המכוון בעיקר לייא הספרים הראשונים של 'קדמוניות' ותרגום של הספרים א-ו; הכרך השני (כנ"ל)

שעצם התרגום הובא לידי גמר, ובכך נעשה מעשה חשוב, הרי נתן לנו המתרגם מלאכת-מחשבת, הן בדיוקה הן בסגנונה. אין זה סתם תרגום של טקסט בלבד אלא פרי-מחקר של טקסט, שקדם לתרגומו. בתרגום זה יכול אדם לקרוא בו כפירוש, משום שכל מלה שבו נמדדה ונשקלה כנגד מקורה. אך יש בתרגום זה לעצמו גם נוי, שאולי אינו נגלה אלא למי שמעיין בו שוב ושוב. לעניות דעתי, כמי שאינו איש הספרות או האסתטיקה, יש בו לויית-חן הבאה משום אחידותו, משום ברירתן של המלים שבו ומשום הקצב המדוד של משפטיו, הארוכים קמעה, כיאה למאורעות כבדי-משקל שהסתיימו, ושהתפזון אינו נאה לא למי שמספרם ולא למי שקורא בהם.

על שבח המבוא וההערות למחצית הראשונה של עשרים ספרי 'קדמוניות' לא נרחיב כאן את הדיבור. הללו אוצר כלום לכל מי שחפץ לו הן באותם ספרים עצמם הן בספרות המקרא, בתרגומיה ובגלגוליה. הלב מצר על שלא נשלמה גם מלאכת פירושו של עשרת הספרים של המחצית השנייה של ה'קדמוניות'.

לצד תרומה עברית זו להכרת יוסף בן-מתתיהו ומחקרו ראוי להוסיף אף את הכרך שהכין שליט בסדרת הקונקורדנציה ליוסף בן-מתתיהו,⁷ והכולל את כל השמות הפרטיים שבכתבי יוסף.⁸ בכרך זה הושקע עמל רב לא רק בציון השמות ומקומות הופעתם בכתבי יוסף בן-מתתיהו, אלא גם בכירור נוסחם המדויק לאור כתבי-היד השונים ובציון צורתם המקורית (העברית או הארמית) של רבים מן השמות הללו. כן נלוו לספר נספחים אחדים, המוקדשים לכירור כמה סוגיות הנוגעות לעניינו. כמו כן ראוי לציין את הקובץ 'לחקר יוסף בן-מתתיהו' שעריכתו הופקדה בידי שליט והוא הופיע בסדרה הגרמנית *Wege der Forschung*.⁹ בקובץ זה צירף מחקרים חשובים ומעניינים הנוגעים להיבטים שונים של מחקר יוסף בן-מתתיהו, כאלה שהופיעו תחילה בגרמנית או שתורגמו ללשון זו לצורך הקובץ הזה. נכללים בו מאמרים קלאסיים וגם חדשים העוסקים ביוסף בן-מתתיהו. חלקם מוכר היטב לחוקרים ולמתעניינים בו וחלקם ידוע פחות. הם מציגים לפנינו קשת רחבה של דעות, הערכות ומסקנות מחקריות מובהקות בדבר אמינותו וטיב מלאכתו של יוסף כהיסטוריון, באשר לערך ההיסטורי ולמשמעות של תעודות מרכזיות שהוא מביא וכאשר לעולמו האידיאי והתרבותי בכללו. לקובץ הקדים שליט מבוא קצר ומאלף והוסיף לו רשימת ספרות מחקרית.

אין פלא שייסודות מחקרו ההיסטורי של שליט משולבים בחקר חיבוריו של יוסף בן-מתתיהו, שהרי מיסודות השיטה ההיסטורית-הפילולוגית שעליה התחנך ושהיתה נר לרגליו בעבודתו כהיסטוריון היתה המגמה לשחזר את העבר על יסוד המקורות הקדומים. המקורות הללו, בני-הזמן שהוא נוסא המחקר או קרובים להם בזמן עד כמה שבנמצא, אחרי שינותחו לשם הבנתם הטובה ביותר, הם האמצעי הנכון לחקר פרשה היסטורית נתונה ולהבנתה. ואם בתקופת בית שני עסקינן, הרי שיוסף בן-מתתיהו הוא המקור החשוב והמקיף ביותר שבידינו.

כולל את הספרים ז-י וכן פירוש לכל עשרת הספרים הראשונים, שתרגומם כא בשני כרכים אלה; הכרך השלישי (ירושלים 1963) כולל תרגום בלבד של עשרת הספרים האחרונים, דהיינו ספרים יא-כ של 'קדמוניות היהודים'. מבוא ופירוש להם לא ראו אור.

7 *A Complete Concordance to Flavius Josephus*, ed. K.H. Rengstorff Leiden 1979, 1975, 1973. בסדרה זו הופיעו עד עתה שלושה כרכים, שראו אור בשנים 1973, 1975, 1979.

8 *Namenwörterbuch zu Flavius Josephus*, Leiden 1968

9 *Zur Josephus Forschung (Wege der Forschung. LXXXIV)*, Darmstadt 1973

המשטר הרומי

מאליו יוכן אפוא שגם במחקריו האחרים, שאינם קשורים במישרין כיוסף בן-מתתיהו, היו חיבוריו של היסטוריון זה נר לרגליו של שליט. זאת בלוויית המקורות הרלבאנטיים האחרים מן הספרות היוונית והלאטינית ומן הכתובות והפאפירוסים ואף מן הספרות החיצונית ומספרות חז"ל, על-פי העניין ועל-פי הצורך. לשימוש בקשת רחבה כזו של מקורות אנו עדים בחיבורו המקיף הראשון של שליט על המשטר הרומי בארץ-ישראל.¹⁰ חיבור זה, הדן בתקופה של חמש-מאות שנה כמעט, אכן מושחת על מקורות רבים ומגוונים. עולה בו גם אחד הצדדים הבולטים במחקריו של שליט, צד שגילה אליו חיבה מיוחדת: הדיון במצב המשפטי-המדיני. בספר זה במיוחד, כפי שתובע הנושא עצמו, מוקדש מקום רב למעמד המשפטי-המדיני של ארץ-ישראל תחת שלטון האימפריה הרומית, לתמורות שחלו בו ולמשמעותו המעשית בחיי הארץ והחברה. ראוי לציין שאין דיונו המשפטי של שליט בא לצורך בירור הסוגיה המשפטית בלבד, אלא לשם הבנת המצב המדיני בעליל, אם הוא תוצאה ממעמד או ממצב משפטי.

כך, דרך משל, הקדיש שליט דיון ארוך לזכויות שהעניק יוליוס קיסר להורקאנוס השני,¹¹ תוך שהוא משווה לזכויות שהיו מוקנות לסוגים שונים של ערים באימפריה הרומית. בירור הזכויות שהעניק יוליוס קיסר להורקאנוס, נותן לנו אף אפשרות לראות את התמורות והשינויים שהתחוללו מראשית השלטון הרומי ביהודה מימי פומפיוס ועד להמלכתו של הורדוס עליה, תוך בחינה התפתחותית השוואתית של המצבים המשתנים בארץ-ישראל.

קו זה, של בירור הצד המשפטי-המדיני, עולה אף במחקרים אחרים של שליט, שזוכר בהמשך.¹² כך מוקדש דיון נרחב לשאלה זו בספרו המקיף והחשוב על המלך הורדוס,¹³ שבו מוקדשת לסוגיה זו חטיבה נכבדה ביותר בפרק הרביעי של הספר.¹⁴ אולם יש בספר זה של שליט הרבה יותר מכך. דומה שאפשר לומר כי ספר זה הוא גולת-ההכותרת של מפעלו ההיסטוריוגרפי, שבו באו לידי ביטוי מעולה דרכי עבודתו הפילולוגית-ההיסטורית ואף השקפתו הכללית כהיסטוריון והשקפתו המיוחדת כחוקר תולדות ישראל בימי בית שני.

הורדוס

מונוגרפיה זו פורשת לפנינו תקופה חשובה בתולדות עמנו, חודרת לנבכייה ומנסה לחשוף את סודותיה של האישיות המדינית הבולטת ביותר שבה – הורדוס בן אנטיפטרוס. היא מושחתת על

10 המשטר הרומאי בארץ-ישראל, ירושלים תרצ"ז.

11 שם, בייחוד עמ' 62-69.

12 יאה זה בשאלת מעמדו של הורדוס המלך, בספר שייזכר להלן או בשאלת מעמדם של המתיישבים היהודים שיושבו באסיה הקטנה בידי המלך הסלבקי אנטיוכוס השלישי, סוגיה שבה דן שליט במאמרו: 'The Letter of Antiochus III to Zeuxis...', *Jewish Quarterly Review*, L (1959-1960), pp. 289-318

13 הורדוס המלך – האיש ופעלו, ירושלים 1960 (בשנת 1969 הופיעה מהדורה מורחבת של ספר זה בלשון הגרמנית).

14 שם, פרק רביעי ('הורדוס השליט ומשטר'), עמ' 85-239. ובמיוחד חלקו הראשון של פרק מקיף זה, הקרוי 'היסוד המדיני-המשפטי, ארבע הסמכויות: (א) מבנה הצבא; (ב) המנהל הציבורי; (ג) השיפוט והחקיקה; (ד) משקה של מלכות הורדוס'.

מחקר מעולה של המקורות העתיקים השונים, תוך ניסיון למצות מהם כל פירור של מידע. אולם נוסף על הניסיון לחשוף את האישיות הפועלת המרכזית של המחצית השנייה של המאה הראשונה לפני-הספירה בארץ-ישראל, עשה שליט אף מאמץ נכבד לעגן תופעה זו בתוך התקופה שבה חי ופעל הורדוס, כלומר האימפריה הרומית של שלהי הריפובליקה ושל התקופה האוגוסטאית ('ענין מיוחד מוצאים החוקרים בימינו במצע הרעיוני של תולדות עמים ומדינות, כלומר במערכת האידיאות ששימשו צידוק ותוכן לקיומם של הללו'). בכך ראה שליט את ספרו תורם עוד נדבך למחקרים שקדמו לשלו, ובמיוחד לזה של ואלטר אוטו, שאותו ראה הוא אף כקודמו החשוב ביותר. דוגמה לגישה זו – פילולוגית מכאן ומעגנת את מסקנותיה ברוח התקופה ובתוך 'מערכת אידיאות' מקיפה יותר מכאן – אפשר לראות בטיפולו של שליט בסוגיית 'ההירודיאנים'. ביטוי זה, המופיע בכרית-החדשה, נסקר על-ידו הן באזכוריו הקדומים בספרות הנוצרית הן בפירושו במחקר החדש. לאחר-מכן קשר שליט לאנשי שלומו של הורדוס הנזכרים אצל יוסף בן-מתתיהו ולאחר-מכן הוא יצק תוכן למושג זה, שהוא, לדעתו, כינוי לתומכים של הורדוס, שטענו להיותו משיח ומבית-דוד. השקפתו של שליט בסוגיה זו, בין אם נכונה היא בין אם לאו, מוסברת ומוצבת במערכת-האידיאות של רומא בימי אוגוסטוס, כפי שנפרשה בידי שליט באותו מחקר בעמודיו הקודמים.¹⁵ אולם, כאמור לעיל, יש בספר זה אף ביטוי להשקפותיו של שליט, שעוררו עליו את ביקורתם, ולעתים אף את חמתם, של חלק מקוראיו.¹⁶ מה היתה אותה עמדה של שליט, שהיא לעניות דעתי, בחלקה לפחות מחוץ למחקר העוברתי הישיר של הנושא.

מתוך עיסוקו הממצה בחקירתו של המלך הורדוס עלתה לו לשליט שנולדה בו כמדומה אִמְפַּטִּיה לנִוּשָׁא חִקִּירָתוֹ. אותה 'חדירה' לפנימיותו של הורדוס, אותה 'הבנה' למניעי מעשיו, הולידה – איני יודע אם באמת או למראית-עין – רושם שהחוקר אכן רוחש אהדה אל נושא-מחקרו. אותה אהדה כביכול, העלתה חמתם של קוראים, שכן נגדה את השקפתם הערכית הקבועה מראש שהורדוס היה פושע ואינו ראוי לחנינה. אף לא אבוא לטעון שאי-אפשר למצוא בספרו הרחב של שליט ביטויי אהדה למלך הורדוס, אם כי דומני שלא לאלה שהשקפתם קבועה מראש נאה להלין על כך ששליט נקט – אולי, ובמקומות מעטים – עמדה ערכית חיובית, אם גם מסוייגת כלפי הורדוס.

אולם נראה לי שבשום פנים אין זה הקו השולט בספר, אין זו מגמתו ואין זו צריכה להיות מסקנתו. מטרתו של שליט היתה להבין את התנהגותו המדינית של הורדוס, ובתוקף מעמדו כמלך אף התנהגותו האישית כרוכה בכך; שהרי למעשיו ולשגיונותיו האישיים היו תוצאות בחיי החברה והמדינה. שליט אינו, לעניות דעתי, בשום פנים סניגור של הורדוס, אלא שאין הוא מוכן לקבל מראש שאפשר להסביר את מניעיו של הורדוס לכל מעשיו כתוצאה מרשעותו ומנפשו המושחתת. משום כך הוא חוקר ללא-לאות את נפשו של הורדוס, עד לבירוך של שאלות רפואיות

15 על ה'הירודיאנים', ראה: שם, עמ' 237-238. על הדעות והאמונות ברומא דאז ראה: שם, עמ' 221-239 במקומות אחרים.

16 הביקורות על המהדורה העברית של 'הורדוס המלך' מגלות קשת של עמדות כלפי ספר זה. הערכה רבה מתוך עמדה ביקורתית בעניינים מסויימים גילו מ' שטרן (תרביץ, כט, תש"ך, עמ' 396-401) וש' אפלבוים (קריית ספר, לו, תשכ"א, עמ' 12-15). ביקורת חריפה יותר מתוך השקפות מוקדמות מוצקות, ביטאו מ' דורמן (מבפנים, כב, תש"ך, עמ' 394-398) וג' קרסל (מאזניים, יד, תשכ"ב, עמ' 124-129). הם טענו נגד שליט על שהוא ניסה להצדיק את חוסר-המוסר של הורדוס. וראה על כך להלן, בגוף הדברים.

ופסיכולוגיות, שיש אף בהן תוספת ביאור להתנהגותו של איש זה. אולם אין דמותו של הורדוס יוצאת מתוך מחקר זה מטהרת, אלא חדלה להיות חד-ממדית, כפי שאולי נוח ורצוי היה שתיראה לחלק ממבקריו של שליט.¹⁷ אולם מה לעשות ואף לרשעים עשויה להיות אישיות מורכבת, וחובה על ההיסטוריון להתבונן גם בהם בעיניים פקוחות, כדי להבין את פעולותיהם בחיי המדינה ובמהלך דברי-הימים.

מחקרו של שליט מלמד כי אחד מיתרונותיו המעשיים של הורדוס על מתנגדיו הרבים היה — נוסף על היעדר עכבות, מוסריות בדרך-כלל — בהבנתו העמוקה יותר, וכדיעבד אף הנכונה יותר, של מערכת-היחסים הבין-לאומית ושל מקומה המכריע של רומא בתולדות תקופתו ועולמו וארץ-ישראל בכללם. ומכיוון שכך מסתברים מעשים שונים של הורדוס לא רק כפרי רשות, חנופה, תאוות-שלטון וכיוצא בהם, אלא גם — ולעתים אף בעיקר — כפרי שיקול מדיני חריף, פרי רצון והכרה בהכרח להזדהות ולהשתלב עם הלכיה-הרוח ועם המגמות המדיניות והחברתיות של האימפריה הרומית.

פועל-יוצא ממסקנה זו הוא שאותה הבנה מדינית חודרת, שניחן בה הורדוס נעדרה ממתנגדיו, ובהם בני בית-חשמונאי האחרונים. הללו, כך יוצא, או שלא הבינו את התהליכים המדיניים המכריעים של זמנם או שלא השכילו לנווט את דרכם בתוכם. רבים מקוראיו של הספר 'הורדוס המלך' היו מעדיפים כפי הנראה שלא כך יהיו פני-הדברים, אולם לא אברהם שליט היה אחראי למה שאירע ליהודה החשמונאית. הוא רק תיאר תהליך זה, תוך חתירה אל האמת, עד כמה שהיה יכול. אם נפגם בתוך כך זיווים של החשמונאים האחרונים, ודאי לא הסתרת האמת היא הדרך לשנות זאת. שליט עצמו אף שרטט את אישיותם של כמה מן החשמונאים האחרונים בקווים חיוביים והאיר כמה מן הניגודים האימאננטיים במעמדם כלפי עמם מכאן וכוחות חיצוניים מכאן, אלא שאת תכליתם המדינית — אם היתה תכלית כזו מוגדרת בידם — לא השיגו. נגדם השיג הורדוס את מטרתו בתחום המדיני.

אולם שליט גם לא העלים עין מאישיותו המעוותת של הורדוס. לא זו בלבד שהוא מרצה לפני הקורא את כל פשעיו, הוא רואה בהם חלק ממבנהו הנפשי של איש זה: חשדנותו, אכזריותו כלפי מעטים והברוטאליות שלו כלפי רבים, כשלוננו כאדם בחוג-משפחתו, תאוות-השלטון הלא-מרוסנת שלו, זולותם של חיי-אדם בעיניו כמחיר להשגת כל מאוויו, התנהגותו הפאראנואית. אלא שאין באלה כדי לטשטש, בהרצאתו של שליט, את דרכו המדינית העקבית של הורדוס, שהתבססה על הערכה שקלעה למצב המדיני בימיו ואף הביאה לתוצאות מדיניות מרשימות — להתרחבות טריטוריאלית של מדינתו; לפעולות בניין שונות — חלקן מרשים כשלעצמו וחלקן אף מועיל לציבור מבחינה כלכלית; ולעתים אף מעשים מועילים לעם היהודי באשר הוא.

אולם צדו האחר של מטבע זה הוא שעם-ישראל לא קיבל את המסר של הורדוס. עולמו הרוחני של עמנו — האומה היחידה באותם דורות, כדברי שליט עצמו — דחה מכל וכל את השלטון הרומי, את התרבות ההלניסטית-הרומית ואת כל מה שייצגה. דחייה זו היא שהולידה את העימות המלא והנורא

17 דוגמה לגישה כזו במאמר פרי-עטו של ש"ז צייטלין, שהוא תגובה לספרו של שליט: S. Zeitlin, 'Herod — A Malevolent Maniac', *JQR*, LIV (1963-1964), pp. 1-27

שבין היהודים לבין רומא, על תוצאותיו החמורות לעם-ישראל. דברים אלה אינם הוצאת משפט, ואף לא קביעה ערכית. אלה הם פני הדברים, זהו 'חומר הראיות' שמביא שליט לפני הקורא, ובכך כוחו וחשיבותו של ספרו זה. הקורא ינקוט עמדה כראות-עיניו, כמידת השגתו ולפי אמת-המידה הערכית המוסרית שלו. בין שיאמץ כמה מהשקפותיו של שליט בין שידחה אותן, בעל-כורחו יאשש את גישתו-שלו על אדני מחקר זה.

בדברים אלה על ספרו של שליט, 'הורדוס המלך', לא נגענו אלא במקצת שבמקצת מן העניינים שבהם הוא עוסק, ומי מן הקוראים שלא קרא בו יעשה זאת ויצא נשכר. אולם לפני שנויח לספר זה נזכיר עוד את ההקדמה הקצרה ששליט הקדים לו, ושיש בה כמה גילויים יפים של אישיותו של אברהם שליט עצמו.

בספרו לקורא כיצד בא לידי כתיבת הספר, למדים אנו על מסירותו ודביקותו של שליט בעבודתו ההיסטוריוגרפית. בלי שהתכוון לכך מלכתחילה, הפך מחקרו זה לספר שממדיו הלכו וגדלו למרות שהיקפו מבחינת הנושא הצטמצם – שכן לא יכול היה להוציא מתחת ידו מלאכה שאינה מושלמת, בעיות שלא הותרו ובניין שלא נראה לו גמור ואמין מכל צדדיו.

בשבחו את ספרו של ואלטר אוטו על הורדוס בהקדמה זו, למדים אנו על הערכת כבוד-הלמדנות שקיננה בלבו של שליט, אותו כבוד לתורה בכלל ולעוסקים בה שרחש לכו ושהקנה לתלמידיו. ולבסוף, בדברים החמים של שליט לזכרו של פרופ' יוסף קלוזנר, שלו הקדיש את הספר, פוגשים אנו מעט מאברהם שליט האדם, הליבראל והנאור, המוקיר בן-פלוגתא מלומד ומכבד את מידותיו היקרות.

אולם כשם שלא מנינו את כל עבודותיו ומחקריו, כל חידושיו והישגיו של שליט ההיסטוריון, כך לא נוכל למנות את כל קווי אישיותו המיוחדת. אומר רק כי כמות שהיכרתיו, הוא היה החלטי ותקיף בהשקפותיו אם כי נוח לבריות בהליכותיו; דעתו ולבו היו ממוקדים במידה מכרעת בעיסוקיו המדעיים, ובה-בשעה היה מבטו על העולם כשל משקיף מן הצד, המתכוון במתרחש בתערוכת של ביקורת כעושה ושל הסתייגות מלגלגת.

